

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

MUNKÁLATOK

**a Szent Atanáz
Görög Katolikus Hittudományi Főiskola
hallgatóinak írásaiból**

2

**Nyíregyháza
1998**

Tartalomjegyzék

Béres Gábor (V. évf.) <i>A teremtés hitének nicea- konstantinápolyi megvallása és annak háttere</i>	7
Horváth Tamás (I. évf.) <i>Harc a szenvedélyekkel – a magány</i>	21
Iván Barnabás (III. évf.) <i>„...ami érettünk történt: a keresztről, sírról, harmadnapi föltámadásról...”</i>	29
Makkai László (V. évf.) <i>A Görög Katolikus Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet felállításának körülményei és az első néhány év (1950–1953)</i> ..	43
Marosi István (III. évf.) <i>Aranyszájú Szent János Liturgiájának szimbólumai</i>	53
Pacsai László (VI. évf.) <i>„...hogyan a Szentháromságban egy Istent imádjuk...”</i> <i>Az Aranyszájú-anafóra szentháromságtani vonatkozásai</i>	87
Pallai Béla (VI. évf.) <i>A keleti házasságkötés liturgiája</i>	129
Szilágyiné Bene Zsuzsanna (V. évf. levelező) <i>Az abortusz erkölcsi problémái</i>	183

Aranyszájú Szent János Liturgiájának szimbólumai

I. A Liturgiát körülvevő szimbólumok

A liturgikus tér és a liturgikus idő

Előszó

Ha valaki belép a templomba és részt vesz a Szent Liturgián, akkor könnyen megtörténhet vele, hogy eltéved. Ha nem is a szó legszorosabb értelmében, de nem fogja megtalálni a helyét, nem fog lelki élményt nyújtani számára, ha nem ismeri annak szimbólumait, azokat a jeleket és eszközöket, amelyek segítenek bennünket eligazodni és segítenek a Liturgia lényegének a megértésében.

Az évszázadok folyamán bonyolult és mély szimbólumrendszer alakult ki az Egyház ölében, a hívek szívében és gondolatvilágában. A titkokat a szimbólumokkal igyekeztek kifejezni, mivel megközelíthetetlenek voltak számukra, azonban mégis szerették volna megérteni azokat. Lazarev ezt írja: „A templomépületek, a mozaikok, a festmények, az ikonok, a kegyeszeretek, a papi ornátusok, a szentségek szertartásai, az egyházi énekek, a liturgikus szövegek, mind szerves elemei voltak a kultusznak, ennek a grandiózus összművészetnek, amelynek feladata az volt, hogy miközben esztétikai élvezetet nyújt, a mennybe emelje a hívő lelkét. Ez az összművészet rendkívül bonyolult szimbolikán alapult.”¹

Ennek a szimbolikának a megismerésébe kezdünk bele most, abban a tudatban, hogy az Egyház és Liturgia misztériumát teljesen nem fogjuk tudni soha megérteni, csak közelebb kerülni ahhoz. A szimbólumok mélyebb ismerete azonban segíthet bennünket ebben a megértésben.

I. A szimbólumokról általában

A szimbólumok élete nagyon sokszínű és csodálatos. Az élet, a művészetek (költészet, festészet, zene), a vallás területein egyaránt megtalálhatók.

¹ LAZAREV, V.: *Bizánci festészet*, Budapest, 1979. 43. o.

Az értelmező szótárak különbözőképpen határozzák meg jelentését. De abban mindegyik megegyezik, hogy valamit ki akar fejezni, valamit nyilvánvalóvá akar tenni, amit esetleg más módon nem tudunk megérteni, vagy kifejezni. „A világ jelenségeinek rejtett összefüggéseit, meghatározhatatlannak vélt lényegét igyekszik feltárni, és bonyolult lelki tartalmakat, finom érzelmi árnyalatokat érzékeltet.”²

Ezek alapján beszélhetünk még a szimbólumok mellett jelekről is, amelyek szintén nyilvánvalóvá szeretnének tenni bizonyos dolgokat. „A jel ismeretet közöl úgy, hogy a valósághoz vezet, vagy azt tükrözi, például, ahogy a füst a tűzhez vezet. A jel csak arra az egy tárgyra és nem másra utal.”³ A füstől a tűz jut eszünkbe, hogy valami ég és semmi más. Ugyanez jutott a három évezreddel ezelőtt élt embernek is az eszébe, mint ma.

A szimbólumok túlmutatnak a jeleken. Nemcsak jelzik, hanem mélyebb tartalmat is közvetítenek. A jelekhez hasonlóan szintén a legősibb ábrázolási mód⁴, mely végigkíséri az emberiség kultúráját.

Jelentése a görög *szümballo* igéből származik. A szó alapjelentése sokat elárul: egybevet, egybedob, összehasonlít, találkozik. A görögben ez az ige két szóból kapcsolódik össze: *szün* és *ballo*.

A *szün* jelentése -val, -vel, valamivel együtt lenni, együtt létezni, valamivel együtt tenni valamit. A *ballo* jelentése dobni, vetni. A Bibliában többször előfordul, nyomatékosá akar tenni valamit, ellenállhatatlan erő megjelölésére szolgál. Például Jézust a Lélek kidobja a pusztába. Azt akarja kifejezni, hogy ellenállhatatlanul megtörténik a Lélek hatására.⁵

A szimbólum tehát egybevetni akar két valóságot, két világot, túl akar lépni a jel lényegén, és nemcsak következtetünk a megjelölt dologra, hanem annak tartalma is nyilvánvalóvá válik számunkra. Ez gyakran ellenállhatatlanul megtörténik. Például a kereszt láttán nemcsak Krisztus jut eszünkbe, hanem a kereszténység is; a fekete ruhába öltözött, szomorú személyek láttán a fájdalom, a részvét ragadja meg gondolatainkat; a nevetés hallatán valakinek az öröme, jókedvére gondolunk.

„A szimbólum önmagán túlra utal, és többet mond, mint ami a szemünk előtt megjelenik. Nemcsak egyszerűen ismeretet közöl (ez az ember bánatos, vagy táncoló kedve van), hanem magával ragad, elmélyíti az élményt a személyben, és hasonló élményt fakaszt a szemlélőben... A szimbólum közölte

² *A magyar nyelv értelmező szótára*, 6. kötet, Budapest, 1992. 280. o.

³ BABOS, I.: *A szentségek általában – Kereszttség és bérmálás*, 15. o.

⁴ vö.: *Új Magyar lexikon*, 6. kötet, Budapest, 1962. 235. o.

⁵ vö.: TARJÁNI, B.: *Az örömhír Márk evangélista szerint*, Budapest, 1987. 61. o.

ismeret nem racionális ismeretgyűjtés, ami okoskodásra épül, hanem élményszerű megtapasztalás.”⁶ Az emberek élményszerűen ismerték meg, hogy víz nélkül nem tudnak élni, s így lett a víz az élet szimbóluma.

II. Szimbólumok a vallási életben

A szimbólumok az ember életével teljesen összenőttek, együtt léteznek. Az ember vallásosságát is átfogják, s mintegy egyedülálló kifejezőeszközök lesznek a vallási életben. Az ember ugyanis szeretné elmélyíteni vallásos tapasztalatát, szeretne kapcsolatba lépni azzal a valósággal, amit imád, amit fogalmaival nem képes a maga egészében kimeríteni.⁷ Saját korlátoltsága megakadályozza ebben, így nem tehet mást, mint a szimbólumokhoz folyamodik, hiszen azok mintegy átdobják, összekapcsolják azzal a valósággal, amit el szeretne érni, ami megjelenítése után vágyódik, amivel kapcsolatba akar lépni. Így az ember szimbólumok segítségével fejezi ki a láthatatlan Istent.

„A vallási nyelvben ez azt jelenti (ti. a szimbólum), hogy a látható-hallható valóságot összevetem a láthatatlan-hallhatatlan világgal. Vallás- és kultúrtörténetileg ez a szó a következő hagyományra nyúlik vissza: A misztériumjátékok résztvevője szümbolont (eltört pálcadarabot vagy valamiféle rajzot hordozó rajzdarabot) kapott, és a liturgiát követő lakomára csak úgy léphetett be, ha a nála levő résztárgyat a tárgynak a vendéglátó birtokában levő másik felével (reddició symboli) össze tudta illeszteni. Ez már önmagában is arra utal, hogy a szimbolikus kifejezések csak részben, jelzésszerűen, a misztériumra való utalással mutatnak a valóságra, és lényegében a vallási tapasztalat kimeríthetetlen titkával együtt „érthetők.”⁸ A vallásos ember vallásos jelzéseknek tekinti a szimbólumokat és isteni üzeneteket olvas ki belőlük, vagy közvetít mások számára.

A szimbólumoknak a vallási életben többféle megnyilvánulási formája van.

Mozdulatokkal és gesztusokkal sokkal inkább ki tudjuk fejezni együttérzésünket, segélykérésünket, vagy akár elutasításunkat. A leborulással a hódolatunkat, a kéz összekulcsolásával a fohászkodásunkat.

⁶ BABOS, I.: op. cit., 17. o.

⁷ vö.: uo.

⁸ TURAY, A.: *Ismeretelmélet*, Debrecen, 1984. 53. o.

A térszimbolika a szent és profán szétválasztását jelképezi. A magasság az Isten lakhelye, míg a föld az embereké.

Egyéb általános emberi szimbólumok, amelyeket mindig és mindenhol azonosan értelmeznek. Így például a szív a szeretet és jóság jelképe, a tűz a lelkesedésé.

Társadalmi tényezőkre visszavezethető szimbólumok, amelyek csak egyes népek helyzetét ismerve válnak érthetővé. Az áldozati bárány a pásztorkodó népeknél, a hal a folyók mellett élő népcsoportok életében.⁹

A szimbólumok rendeltetése nemcsak értelmi ismeret közlése, a magatartás megváltoztatásának eszköze. Például a Nap tavasszal életet fakaszt, nyáron pedig erős sugarai kiszáritják a földet, így elveszi az életet. A Nap mögött az „élet urát” vették észre és tisztelték. Vele akart azonosulni, áldásában akart részesülni, vagy bántó hatását elkerülni. Ha pedig az uralkodó feje fölül vagy a ruhájára napot rajzoltak, az isten uralmából való különös részesedést akarták kifejezni.¹⁰

A vallásban tehát az Isten létének és életének a megjelenítését, illetve az ezek előtt való hódolatot akarják kifejezni a szimbólumok. Megjeleníteni egy másik világot, egy másik létrendet, ami után az ember vágyódik ugyan, de elérni nehezen, vagy egyáltalán nem tudja.

Fontos megjegyeznünk, hogy a „szimbólum soha nem azonos a valósággal, jelentése nem egyszerű tárgyi jelentés, hanem önmagán túl, többre, a személyre utal. Röviden: valami a valakire utal.”¹¹ Ha ezt elfelejtjük, akkor nagyon sok félreértelmezést termelünk ki magunknak. Ha az Istent azonosítjuk a természetből vett tárggyal, akkor bálványimádáshoz jutunk. Hiszen az a tárgy, vagy kép csak közelebb akar vinni bennünket az Istenhez, s nem maga az Isten.

A szimbólumok és a láthatatlan világ képi ábrázolása nagyon sok vitát váltott ki a történelem folyamán. Gondoljunk csak a képrombolásra, amely megkérdőjelezi az ikonok létjogosultságát, hogy lehet-e képekben ábrázolni ezt a megfoghatatlan, leírhatatlan, elgondolhatatlan valóságot.

Miért van mégis létjogosultsága az ikonoknak?

Az egyházatyák a világot teremtő Istent Művésznek nevezik. A látható világ a tökéletes Művész alkotásaként jelenik meg. Szent Atanáz az embert „Isten művének” nevezi. Szent Ágoston írja, hogy az egész teremtett világ

„műalkotás”, művészi tett. Az egyházatyák úgy látják a világot, mint ami nem egy önmagában meglévő dolog, hanem magának a transzcendens világnak a szimbóluma. Véleményük szerint az embernek azért van fogalma a láthatatlan világról és a Teremtő-Művészlől, mert a láthatóban, a képben (ikonban), ennek szimbolikus ábrázolása jelenik meg. A szimbólum összekapcsolja a látható és láthatatlan világot, lehetővé teszi Isten megismerését. Ezzel a szimbólumrendszerrel „dolgozik” az ikonfestészet, amely megjelenik templomainkban, az egyéni vallásos életben, a lakásainkban levő ikonokon is. Az Isten leírhatatlanságát akarja közelebb hozni életünkhöz.

Az ikonoknak azért van létjogosultságuk, mert Krisztus emberi testet öltött magára. Az Isten ember lett, közénk jött, láthattuk őt. Emberi természetben jelent meg, amit képesek vagyunk ábrázolni, amint azt a VII. (II. Nikaiai) egyetemes zsinaton megfogalmazták. A leírhatatlan, lehatárolhatatlan Isten Jézus Krisztusban leírható, látható alakban jelent meg.

Az ikon kapu számunkra, amelyen átmehetünk az örökkévalóságba. Krisztus arcvonásain, nyugodtságán, mozdulatain keresztül az isteni tulajdonságok jutnak kifejezésre.

A vallásos életben megjelenő szimbólumrendszer nem egyéni elgondoláson alapszik, hanem az Egyház keblén fogant, és kapcsolatban van az Egyház közösségi voltával. A jelképeknek olyanoknak kell lenni, hogy minden ember megértse azokat. Ha például valaki teljesen ismeretlenül lép be a templomba, és semmi előző tapasztalata nincs a liturgikus mozgások szimbolikus értékéről, hogy mit akarnak azok kifejezni, akkor semmit sem fog megérteni belőle, és csak üres, értelmetlen ténykedés lesz számára. Ezért az Egyház liturgiájában igyekeznek egységesíteni, egységes jelentésekkel ellátni a szimbólumokat. Így mindenki számára nyilvánvaló, hogy a leborulás (metánia) a hódolat jele, a pap epitrachéliója Krisztus igájára figyelmeztet, a kisbemenet Krisztusnak az emberek között való életét jeleníti meg.¹²

„Érdekes módon a keleti hagyományban a Hitvallást is »szimbólumnak« mondják. Arra mutat, hogy a Hitvallás több, mint a hittételek felsorolása. Átala bekapcsolódunk az üdvösség valóságába, amit a szöveg tartalmaz.”¹³ A Hitvallás tehát összekapcsol a Szentháromságos egy Istennel.

A szimbólumokat meg kell tanulni, mert csak ebben az esetben lesznek képesek betölteni azt a feladatukat, amire hivatottak, ebben az esetben fognak tudni bennünket közelebb vinni a felfoghatatlan valósághoz.

⁹ Vö.: ELŐD, I.: *Vallásosság és a vallás*, Budapest, 1980. 30kk o.

¹⁰ Vö. TURAY, A.: op. cit., 53. o.

¹¹ BABOS, I.: op. cit., 22. o.

¹² Vö.: LEPAHIN, V.: *Az óorosz kultúra ikonarcúsága*, Szeged, 1993.

¹³ *Communio*, 1995. Nagyboldogasszony, 50. o.

III. Szimbólumok a Liturgiában

„A keleti Liturgiában a liturgikus fejlődés a szimbólumok értelmezésétől elválaszthatatlan. Így a bizánci Liturgia jellegzetes részei: a Proszkomédia, a két bemenet, a Zeon: a forró víz hozzáadása a szent Vérhez a két szín elegyítése után és sok egyéb, történelmi fejlődés formájában csak szimbóluma magyarázatával együtt érthető meg. Az eucharisztikus ünnep jut ezekben kifejezésre.”¹⁴ A szimbólumok jelenítik meg a felfoghatatlan világot felfogható módon. A templom felépítésében, tagozódásában, a falakon, illetve a kupolákban megfestett ikonokon a világmindenséget túlhaladó Isten, az örökkévalóság lehatárolhatatlan birtokosának környezete jelenik meg jelképekben.

Együtt folyik a mennyei és földi Liturgia. A mennyben az Istent körülvevő angyalok és megdicsőült szentek közössége dicsőíti az Istent. Itt a földön pedig bekapcsolódunk ebbe az örök istentiszteletbe mi is. Ennek a közösségnek az érzékeléséhez segítenek minket az ikonok, amelyek a láthatatlant akarják látható formában megjeleníteni, mint már az előbb beszéltünk róla (vö.: Szimbólumok a vallási életben, II. pont), s a későbbiekben még lesz róla szó.

Szimbolikusan jelenik meg a Krisztus-esemény, születésétől és Názáreti életétől kezdődően, amit a Proszkomédia jelképez, a Titkos vacsorán keresztül egészen addig, míg saját testét adja mindannyiunkért a szentáldozásban.

„A liturgia igazi dimenziójának megértéséhez a kulcs a szimbólum fogalmában van. Természetesen a szimbólum teológiai fogalma gyökeresen eltér a mindennapi jelentéstől. A mindennapi nyelven a szimbólum egy távol eső valóság jele, míg a teológiai szimbólum éppen a valóság jelentésére utal, vagyis hogy tartalmazza azt, amit jelent. A hívő tudja, hogy amikor a liturgia jelképes struktúrájába bekapcsolódik, akkor része van a megváltás valóságában: jelen van az utolsó vacsorán és kíséri az Urat életének állomásain... A liturgia jelképei nemcsak konkrét üzenetet tartalmaznak, hanem megvalósítják az igazságban való élet közösségét.”¹⁵

A Liturgiában előforduló képeknek, mozgásoknak, ruházatnak megtalálható a saját szimbolikus értelmezése. Ezek értelmezésének a fényében lehet csak megérteni a Liturgia mondanivalóját, megközelítőleg megérteni

¹⁴ SCHULZ, H.J.: *Die Byzantinische Liturgie*, Freiburg, 1964. 14. o.

¹⁵ *Communio*, op. cit., 50. o.

a misztériumát, együtt imádkozni és végigélni azt az eseményt, amit megjelenít számunkra.

A szimbólum tehát a Liturgiában a Mennyei Istentisztelet megjelenítésére szolgál, egybekapcsol azzal, együtt imádkozhatunk a megdicsőült igazakkal és az angyalokkal.

IV. A liturgikus tér szimbolikája

A templom a Szentírásban és az ősegyház életében

Az ószövetségi szentírásban már találkozunk a templom fogalmával. Attól kezdve, hogy Isten elfogadta Ábel áldozatát, s az igazak áldozatot mutattak be és oltárokat építettek az Istennek szentelt áldozat bemutatására.¹⁶

A zsidó nép vándorlása idején a Szent Sátor volt a kultusz színhelye, Jahve jelenlétének helye. Az Úrnak – népe között való lakásának – a jelképe volt: „Készíts nekem szentélyt, hogy közöttük lakjam” (Kiv 25,8). Mózes további könyveiben leírást találhatunk arra vonatkozóan, hogy amikor kilátástalan helyzetben voltak, akkor oda mentek tanácsot kérni az Istentől.

A választott néppel kötött szövetség megkívánta, hogy meghatározott helyen, az Isten által megszabott módon, kizárólagos kultushelyként építsék meg a templomot, ahogy azt Mózesnek és Áronnak törvényben is megszabta.¹⁷

Salamon megépíti a templomot Jeruzsálemben. Ez a zsidók számára az egyedüli áldozatbemutató hely. A jeruzsálemi templom köré csoportosult a zsidó kultusz. Ebben a Jeruzsálemben lakott Jahve. A szigorú monoteizmus miatt elképzelhetetlen volt, hogy a világon még egy templomot építsenek, hiszen Isten nem lakhat két helyen. Igaz, hogy voltak zsinagógák, de azokban az áldozatot nem mutatták be. Csak összejöttek imádkozni és a Tórát olvasni, illetve magyarázni. Ez a jeruzsálemi templom elpusztul, majd újra felépítik. Végül 70-ben véglegesen elpusztul és azóta a történelem folyamán nem épült újjá.

¹⁶ vö.: Ter 4,1kk – Ábel áldozatának elfogadása; Ter 13,18 Ábrám oltára Mamre terebintjénél. vö.: A templomra vonatkozó magyarázata megtalálható: TIMKÓ, I.: *A keleti kereszténység temploma*, Nyíregyháza

¹⁷ Vö.: Kiv 17,1kk

Krisztussal új korszak kezdődik nemcsak az emberiség történetében, de a kultusz helyére vonatkozólag is. Az istentisztelet, az Eucharisztia színhelyét kiterjesztik. Már nemcsak Jeruzsálem lesz az a hely, ahol az Istent imádni lehet.

Az evangéliumban Krisztus saját testével azonosítja képletesen a templomot.¹⁸ Hasonlóképpen vélekedik Szent Pál is. Krisztus „a testnek, az Egyháznak a feje” (Kol 1,8). Bár itt az Egyházzól van szó, nem konkrétan a templomról. Az ősegyház idejében még nem beszélhetünk templomról, mert egyedül csak a jeruzsálemi Templom volt. De az összegyűlés helyének lehet mondani, ahol az Egyház összegyűlt, és bemutatta az Eucharisziát.¹⁹ Azon a helyen Krisztus volt jelen a számukra. A korai Egyház zarándokegyháznak (ekklészia paroikusza) tudta magát, mely valahol tartózkodik, miközben saját célja felé igyekszik.²⁰ Az Egyházat Krisztus testének nevezik. S mivel az Egyház kezdett az egész világon elterjedni, úgy érezték az őskeresztények, hogy maga Krisztus van jelen az egész világon. Ezért már nem egyetlen helyen imádták az Istent, hanem az egész világon építettek templomokat. Jeruzsálemen kívül is be lehetett mutatni az áldozatot, az Eucharisziát. Először magánházaknál, utána templomokat is építettek. Mindenütt jelenvalóvá válik az Isten, és tisztelete nem egyetlen helyhez kötődik, mint az Ószövetségben. Az apostolok elmentek a különböző városokba, ahol Egyházat alapítottak, bemutatták az eucharisziát, jelenvalóvá tették Krisztust, az Egyházat.

A „völegény” és „menyasszony” találkozási helye

A templom a „völegény” és „menyasszony” találkozási helye.²¹ Ezt a képet az ősegyház az ószövetségi szent irat, az *Énekek Éneke* allegorikus értelmezéséből vette. Jahve és Izrael kapcsolatára vonatkoztatva szemlélik ezt a szentírási könyvet. A „völegény” szerelme Jahvénak Izrael iránti szeretetét jelképezi. Ennek folytatása az újszövetségi értelmezés, amely a „völegény” szerepébe Krisztust teszi, a „menyasszony” pedig az új Izrael, Krisztus jegyese, az Egyház.

¹⁸ vö. Mt 26,61; Jn 2,19

¹⁹ BÁNHEGYI, B.M.: *Ars sacra*. In: Szent Művészet, 19kk o.

²⁰ Vanyó, L.: *Az őskeresztény művészet szimbólumai*, Budapest, 1988. 102. o.

²¹ vö.: VANYÓ, L.: op. cit. 103. o.

Így jelenti a templom kettőjük találkozásának a helyét. Krisztus van jelen a templomban, az Eucharisziában, és hozzá jön a „menyasszony”, az Egyház, amelyet a hívek személyesítenek meg, hogy egyesüljenek.

Ennek az egyesülésnek az alapja, hogy Krisztus véglegesen eljegyezte magának az Egyházat, amint Ozeás prófétánál megjelenik: „Eljegyeztelek magamnak örökre, eljegyeztelek igazsággal, törvénnyel, jósággal és szeretettel. Eljegyeztelek hűséggel, hogy megismerd az Urat” (Oz 3,21-22). Ennek a megismerésnek, egyesülésnek a helye a templom, aminek ószövetségi megfelelője a Szent Sátor és a jeruzsálemi Templom.

A mennyei és a földi Jeruzsálem

Magát a templomépületet Krisztus Egyházához hasonlóan „ekklésziának” kezdték nevezni. Krisztus titokzatos teste az „ekklészia”, amely az egész mindenséget átfogja, s ennek a mindenségnek a kicsinyített mása a templom, aminek ugyanazt a nevet adták. A *kaleó* ige jelentése: hívni, az *ekkleó*: összehívni. Az Egyház összehívja, meghívja az embereket az üdvösségre. Az üdvösség pedig egy újjáteremtett világot jelent, ahol az üdvözültek az angyalokkal együtt dicsőítik az Istent.

Az ősegyház gondolatvilágában ez a hely a mennyei Jeruzsálem volt. „Fenti Jeruzsálemnek”, „mennyei Jeruzsálemnek”, „a mennyből alászállott Jeruzsálemnek” kezdi nevezni.²² Az Ószövetségből átszármaztatott gondolat volt ez. Mint már előbb volt szó róla, az Isten lakhelye volt Jeruzsálem, amely elpusztult, de pusztulása után ez a fogalom továbbra is fennmarad, és a keresztények az örök boldogság helyének tulajdonítják. Ebben a szóhasználatban Isten a „mennyei Jeruzsálemben” lakik.

„A keresztények egységben látták a földi Jeruzsálemhez fűződő liturgiát a mennyei liturgiával, ugyanígy szemlélték saját istenszolgálatukat, mely a jövődö mennyei Jeruzsálemben folyó liturgia elővételezése, a kettő összekapcsolását elővételezték templomaik művészi kialakításában. A mennyei Jeruzsálem és a földi Jeruzsálem egysége magába foglalja a földi és mennyei Egyház egységének gondolatát is...”²³ Itt összekapcsolódik két világ, amelyben él az Egyház, és amely felé igyekszik.

A „Mennyei Jeruzsálem” földi mása a templom, amelynek részletes leírását a *Jelenések könyvében* találjuk.²⁴ Az építészeti struktúrák segítsé-

²² vö.: Gal 4,26; Zsid 12,22; Jel 21,10kk

²³ VANYÓ, L.: op. cit., 103. o.

²⁴ vö. Jel 21,1kk

gével igyekeztek megjeleníteni az a láthatatlan világot, amelyet nem lehet földi mércével mérni. Azt a helyet, ahol „a városnak nincs szüksége napra, sem holdra, hogy világítsanak, mert az Isten dicsősége ragyogja be...” (Jel 22,23). A mennyei világban állandóan folyik az Isten dicsőítése, amelybe bekapcsolódnak a hívek a „földi Jeruzsálemben”, a saját liturgiájukkal. A mi liturgiánk is részét képezi az angyalok örök dicsőítésének.

A templom díszítésében, festészetében ennek a csodálatos világnak kell megnyilvánulni. A térrendezés is arra irányul, hogy megjelenítse ezt a csodálatot. Bár antropomorf eszközökkel, de valamiként ki tudja fejezni a mennyei Jeruzsálem mellett az egész mindenséget. A mindenség magába foglalja a mennyei világot és a mi világunkat.

A templom abban az értelemben, hogy két részre oszlik,²⁵ összekapcsolja a „mennyei Jeruzsálemet” és a „földi Jeruzsálemet”. Hitvalló Maximosz erről az „összekapcsolódó világmindenségről” így ír: „Szentélye a fenti világ, mely a felső erőknek van fenntartva, és hajója a lenti világ, mely azokhoz tartozik, akiknek az érzéki élet jutott osztályrészül.”²⁶ A templomban egyszerre van jelen az érzéki világ, vagyis a hívők serege, és az érzékfeletti világ, a „mennyei Jeruzsálem lakossága”, az angyalok és megdicsőült szentek. Ez a két világ pedig egy, „mert részei nem osztják meg... A két rész teszi teljessé magát az egy egészet, és maga, mint egész által lesznek egyformák és tökéletes részek. Az egész szellemi világ ugyanis titokzatosan formált jelképes alakzatok révén mutatkozik a látni tudók számára az egész érzéki világban, és az egész érzéki világ, a szellem által értelmileg leegyszerűsítve, benne van az egész szellemiben. A szellemi világban az érzéki az értelmiben van jelen, a szellemi világ pedig az érzékiben a hasonmások által, de mindkettőjük műve egy...”²⁷ A „mennyei Jeruzsálem” és a „földi Jeruzsálem” a templomban összekapcsolódik és világmindenségként egynek lehet nevezni. A Liturgiában, amelyet a templomban végzünk mindkét világ „lakossága” jelen van és együtt imádkozik.

²⁵ Hitvalló Maximosz, Műstagógiájának második pontjában beszél arról, hogy a templom két részre oszlik. „Az egyik csak a papok és liturgikus szolgálattelvők számára van fenntartva – ezt szentélynek nevezzük; a másikba szabadon léphet be az egész hívő nép – ezt hajónak nevezzük.” In: Az isteni és emberi természetéről, Budapest, 1994. 274. o.

²⁶ uo.

²⁷ uo. 275. o.

A templom építésének létjogosultsága

Amennyiben a templom a mindenséget, az isteni világot is meg akarja jeleníteni, jogosan feltehető a kérdés, hogy ha az Istent senki sem látta, sem az Ő világát, hogyan építhetünk akkor templomokat. A „szent” világa, a „mennyei Jeruzsálem”, érzékszerveink által felfoghatatlan. Ezt az érzékszerveink által láthatatlan, felfoghatatlan világot próbálja az Egyház, az Egyházban a művészetek megjeleníteni. Miért van erre lehetőségünk?

„A »szent« evilági megnyilvánulása az inkarnáció, vagyis a megtestlés... Damaszkuszi Szent János írja: »A régi időben Istent, akinek sem teste, sem formája nem volt, lehetetlen volt ábrázolni. Most azonban, hogy Isten láthatóvá vált, emberekkel érintkezett, lehetséges látható képet alkotni róla. Én nem imádom az anyagot, hanem az anyag teremtőjét, aki énmiattam anyaggá változott, magához felemelve az anyagban élt, s az anyag által megszabadított, és én nem szünök meg az anyagot tisztelni.« Ha az Egyház Krisztus titokzatos teste – amint a tan állítja –, akkor a templom az Egyház ikonja, egy olyan kép, amely alaprajzában, tömegkialakításában és tervezésében ábrázolja azt az egészen mást, a SZENTET.”²⁸

A Egyház ikonként tekint a templomra. A templom-ikon megjelenési formájában több egymást magyarázó értelmezése van.

Lehet a Világmindenség, a kozmosz ikonja. Ebben az esetben az oltár az égbolt, a templom többi része pedig a földet jelenti. Az ikonosztázion nem elválasztja egymástól a két világot, hanem összeköt, azokat a szenteket ábrázolva rajta, akik már eljutottak a mennyei világba.

Egy másik értelmezés szerint a templom Krisztus, az Istenember ikonja. Az oltár a Megváltó isteni, a hajó az emberi természetének az ikonja. Az ikonosztázion a Megváltó két természetének a „szétválaszthatatlanságát és oszthatatlanságát” jelenti.²⁹

A templom ikon-kép formájában jeleníti meg a láthatatlan és látható világot. Sőt még azzal együtt, hogy megjeleníti a láthatatlant, a színek, az idomok, az építészeti formák, a szimbólumok segítségével, mellé teszi a látható világot, a mi világunkat és egybefoglalja azt (pl.: szentély és hajó együttese).

Leírhatatlan és felfoghatatlan valóság ez. Ha elkezdünk ezen gondolkodni, minél melyebbre jutunk, annál jobban rádöbbenünk arra, hogy milyen keveset érzünk ebből a csodálatos megjelenésből. Ezt az összekap-

²⁸ NAGYMIHÁLYI, G.: *Világkép és templomépítészet*. In: Szent Művészet, 34. o.

²⁹ Vö.: LEPAHIN, V.: op.cit.

csolódó nagy titkot próbálja a templomépítészet megjeleníteni a saját kifejezőeszközeivel, szimbólumaival.

A templomépítészet szimbolikája

„A művészet az ember lelkületének tükörképe, s ezért gondolkodás-módjának mércéje is.”³⁰ Ez a gondolat kíséri végig a templomépítészetet is. Ha ránézünk egy templomra, akkor ki lehet találni az oda tartozó emberek gondolatvilágát, lelki sajátosságait, következtetni tudunk hitvilágukra, a transzcendensre való nyitottságukra, valamint arra, hogyan próbálják azt saját kifejezőeszközeikkel kifejezni.

A művészeti ábrázolásmódok segítik az embert abban, hogy a művészeti ágak szimbólumrendszerén keresztül, a szimbólumok összhangján keresztül az Isten világára, pontosabban magára az Istenre irányítsák a figyelmet. A művészetek általában jobban meg tudják éreztetni velünk a transzcendens világot, jobban tudnak hatni az ember lelkére. A művészeti sajátosságok az ábrázolásmódokban „földivé teszik” azt, amit egyáltalán nem lehet földi keretek között elképzelni. A művészetnek ez a sajátossága nem akarja egyszerűvé tenni azt, ami egyáltalán nem fogható fel, csak megpróbálja az emberi ész, az emberi lélek számára is felfogható módon megjeleníteni az egyébként felfoghatatlan és ábrázolhatatlan világot.

„Az építőnek nem a külső tér, hanem a körülhatárolt tér, a templombelső volt a legfontosabb.”³¹ Az építész figyelembe vette a misztikát, a Liturgia megjelenési és megjelenítési módját, és a templomban azt a teret igyekezett létrehozni, amely megfelel annak a feltételnek, ahol a Krisztus-esemény valóságosan meg tud nyilvánulni. A mai templomépítészet mintha elfeledkezne a Liturgia misztikumáról, lényegéről és arról, hogy nem a Liturgiát kell a templom felépítéséhez alakítani, hanem a templomot kell a Liturgia lényegéhez formálni.

A bizánci művészetek minden ága ezt tartja szem előtt. A lelkies művészeti ábrázolásmód pontosan az Isten csodálatosságát próbálja formákba, szimbólumokba önteni. „Kifejezésre juttatja a lélek felsőbbiségét. De ugyanakkor nem távol eső, kizárólagos égi Lénynek tekintti és érezteti Istent..., hanem itt a Földön, a közösségi ima helyén érzékelteti meg velünk a je-

³⁰ BERKI, F.: *Az ortodox kereszténység*, Budapest, 1975. 382. o.

³¹ NAGYMIHÁLYI, G.: *A keleti templom és a közösségi misztika*, Vigilia, 1977, XLII. évf. 9. 601. o.

lenlétét.”³² A keleti ember teljes lelkivilága benne van építészetében. A színek csodálatos keveredése, az ikonok mély gondolati kifejező ereje, a fény megtörésének csodálatos művészete, s még lehetne sorolni, mind-mind a lelki, a kegyelmi, az üdvtörténeti hatást próbálják kifejezni.

A keleti Egyház igyekezett egy sajátos egységet létrehozni, amely megnyilvánult az építészetnek és a liturgiának az egységességében. Igaz, hogy vannak különbözőségek az egyes hagyományokban, de ennek ellenére az egység és a hagyományörzés fontos helyet foglalt el és próbál elfoglalni Egyházunkban. Bár a legújabb korok nehezebben akarnak hagyatkozni az ilyen építészeti, liturgikus, lelkiségi egységre. Pedig az évezredek hagyományok mind a templomépítészetben, mind a liturgiában mély gondolatokat tartalmaznak.

A templomépítészeti egységet a bizánci Egyháznak azzal sikerült elérnie, hogy az 532 és 558 között épült konstantinápolyi Szent Bölcsesség katedrális (teljes nevén: Isten Szent Bölcsessége /*Hagia tu Theu Sofia*/) szolgált mintaképpül. Az ég földi másaként³³ emlegetett székesegyház mintájára épültek a régi időkben a templomok. E templom csodálatos térrendezése, szimbólumai, lelki összhatása szolgál nekünk is vizsgálódási alapul. A Szent Bölcsesség és a mintájára épült templomok alapján próbálunk a templomépítészet szimbólumai kifejezéseiről beszélni. Pontosabban arról, hogyan jelenít meg a templom egyes lelki sajátosságokat. Ezért a továbbiakban, ha a templomról beszélünk, akkor elsősorban a Szent Bölcsesség templomra kell gondolni, de igyekszünk a templomok általános sajátosságairól beszélni.

A világmindenséget megjelenítő tér

A templom az istentisztelet végzésének helye. „A mindenség modellje”³⁴, az Isten világának a visszatükröződése. A felépítése, a festészete, az építési sajátosságai Isten világát jelenítik meg számunkra, egy olyan közeget, ahol a végtelenben Krisztus tárja ki kezeit, mintegy utat mutatva, és a „kupola magasságából” tanít bennünket. A keleti templomban, ha megáll az ember, végtelenként érzi a kupola magasságát, a templomtér díszítésének csodálatosságát, az ikonok magukkal ragadó voltában önmaga por-szemnyi voltát.

³² BERKI, F.: op.cit. 383. o.

³³ vö. uo.

³⁴ PILINSZKY, J.: *Gótika*, In: Pilinszky János, *Összegyűjtött versek*, Budapest, 1995. 140. o.

A templomnak különös feladata van ebből a szempontból. „Ottthon kell teremtenie egy közösség transzcendens élményéhez. Teret, ahol végbemeget a liturgikus funkció, építészeti tömegekkel kifejezve az ikonográfiai tartalmat: egy közösség transzcendentális hitét megvallva a jelenben, helyet, ahol az ember a liturgiában találkozik a végső valósággal, a meditációban legmélyebb önmagával, a communióban szeretetkapcsolatba lép embertársaival...”³⁵

A templomban a szépségnek kell megjeleníteni, mint isteni léttulajdonságnak. „A szépség hangját nem lehet elhallgattatni. A szépség a lét epifániája, megnyilatkozása, s az embert magasabb létsíkra emeli.”³⁶ A templomnak meg kell teremtenie egy különleges szépséget, amely tökéletesen különbözik a világi szépségtől, azt a lelki szépséget, amelyet mi ékességnek nevezünk, és amely valóban a felső világ szépségének visszfénye.³⁷ Ha valaki belép a templomba, akkor meg kell éreznie ennek a légkörét.

Milyen kár, hogy a mai templomépítészet ezt nem veszi komolyan! A templomok stílusának korok fölöttinek kellene lenni, abból kifolyólag, hogy az Isten világának képmása. S amennyiben az Isten egy és változatlan, a képmásnak is változatlanoknak kellene lenni. Ez nem merevséget és maradiságot jelent, hanem a nemzedékek hitének az összekapcsolódását. Így fogja jelenteni a templom mindenki számára a mindenséget, akár térbelileg nézzük, akár az időnek a síkján.

„Építészet szempontjából a tér a világmindenség egy része, amelyet falakkal határolunk el, különítünk el a tér többi részétől.”³⁸ A világmindenséget nem akarjuk leszűkíteni a falakkal lehatárolt térre, hanem emberi szimbólumokkal akarjuk megjeleníteni azt, amiről csak nagyon halvány elképzelésünk van. A fizikai tér nem más, mint az ésszel föl nem fogható szellemi tér képmása.³⁹ Ezért van nehéz helyzetben az építész és a festő, ha ki akarja fejezni ezt a csodálatos valóságot.

A szent tér, mint a világmindenség hasonmása, összefügg néhány sajátossággal, ami mély tartalmat ad a templom szemléletének és egyben annak a helynek, ahol az eucharisziát, az áldozatot végzik.

Az első sajátossága a templom kereszt alaprajza. A kereszt, ha egy kicsit profán alapon nézzük, akkor a legegységesebb szimbólum, és nem korlátozódik csak a kereszténység szimbólumrendszerére.

Jelentése elsősorban térbeli irányok megjelölésére szolgál. A fentlent és jobb-bal megjelenítésének a metszéspontjából jön létre.⁴⁰ Ha így nézzük a keresztet, akkor a földbe gyökerezett világ ég felé való irányultságára utal. A világnak az Istenre, a Transzcendensre való nyitottságát mutatja. A jobb és bal felé szétáramló szára magához öleli, átfogja az egész mindenséget és az Istenre irányítja.

Ha konkrétan a templom lefektetett kereszt alaprajzát nézzük, akkor a felső szár az oltár felé mutat. A templom hajója, amely megfelel ennek a szárnak, az oltárral felé irányul, benne találja meg célját.⁴¹ A hívek az Egyház hajójában utazva az Isten országa felé hajóznak, amit itt ebben az esetben a szentély jelenít meg. A másik két szára, amelyik jobb és bal felé szétnyúlik, átöleli a hajóban levő embereket, hogy biztonságban érezhesék magukat az Isten országa felé hajózva.

A kereszt az élet fájaként is megjelenik. Krisztus keresztje jelenti számunkra a szabadulást, az életet. A keresztben történt áldozat az, amelyet minden liturgiában megismételnek.

A templom kelet felé van irányítva. A keletelésnek a kezdeti időktől kialakult jelentése van. „Kelet: a Szentély, ahonnan a »legyőzhetetlen igazság napja felkelt«, amely felé imádságunk és dicséretünk fordul. Az ÉLET iránya.”⁴² Krisztusra vonatkoztatva nyeri el a jelentőségét.

A tizenkét apostol tanításában (Didaskalia) már megjelenik, mint az imádság irányának megjelenítője: „Mert kelet felé fordulva kell imádkoznotok, hiszen tudjátok, hogy írva van: »Dicsérjétek az Istent, aki fölmege az ég magaslatára keleten.»”⁴³

Aztán ugyanitt írják, hogy a püspök trónusa álljon itt. A püspök pedig Krisztust személyesíti meg. Az Eucharisztia végzője, akinek fölszentelése az apostolokra megy vissza, akiket Krisztus küldött és szentelt meg.

Most visszatérve a kereszt alaprajzhoz, észrevehetjük, hogy a görög kereszt pontosan beleírható egy körbe. A kör azért fontos, mert a legfonto-

³⁵ KUKLAY, A.: „A mindenség modellje, áll a templom”, In: Szent művészet, 45. o.

³⁶ SLESINSKI, R.F.: *A modern kor vége és a keleti egyház szellemi dimenziói*, In: Communió, 1995. Nagyboldogasszony, 53. o.

³⁷ USZPENSZKIJ, L.: *A templom szimbolikája*, In: Zsúrnál Moszkovszkájá Pátriárhá, 1958/1

³⁸ BÁNHEGYI, B.M.: *Ars sacra*, In: Szent művészet, 20. o.

³⁹ Vö. LEPAHIN, V.: op. cit.

⁴⁰ Vö.: BIEDERMANN, H.: *Szimbólumlexikon*, Budapest, 1996. 199. o.

⁴¹ SCHMEMAN, A.: *Az ország szentsége* (kézirat, fordítás)

⁴² TIMKÓ, I.: *A bizánci liturgiát körülvevő kultikus művészet*, In: Régi és új a liturgia világából, 105. o.

⁴³ Zsolt 68,34; In: *Didaskalia vagyis A tizenkét apostolnak, Üdvözítőnk szent tanítványainak katolikus tanítása* In: Ókeresztény Írók, Budapest, 1983. 5. kötet, 171. o.

sabb és legelterjedtebb mértani szimbólum, amely alakjául a Nap és Hold látszati képe is mintául szolgál.⁴⁴ „A kör alakú idomot már az ókori filozófusok is a tökéletesség kifejezésének tekintették, hiszen a mozgó pálya és a maradandó középpont elvét egyesíti magába.”⁴⁵ A platóni filozófiákban a legtökéletesebb formaként jelenik meg. Innen vették át a keresztények is ezt az ábrázolási módot.

Ha a kört a gyűrű szempontjából nézzük, akkor még többet elárul: a folyamatosság hagyományos jelképe.⁴⁶ Sem kezdőpontja, sem végpontja nincs. Az isteni örökkévalóság, folytonosság, a vég nélküli egész formája.⁴⁷

A körbe írható alaprajz fölemelkedik és a kupolában csúcsosodik ki. A kupolának gömb alakú formája van. Jellemzők rá a kör tulajdonságai. De az ókorban a gömböt tökéletes formája miatt a kozmosz kicsinyített másaként tekintették.⁴⁸ Így kerül be a templom ábrázolásába a világmindenség, a kupola megjelenítési szimbólumai alapján.

A világmindenségen uralkodó Krisztus, a Pantokrátor pedig a kupola magasságából tekint le. A mennyből letekintő Krisztus egyik kezében az Evangéliumot tartja, másik kezét áldásra emeli. A „mennyei Jeruzsálemből” letekintő Krisztus együtt imádkozik a hívekkel, együtt végzi a szent eucharisziát.

Jelentős, hogy a kupola a kereszt fölé emelkedik, jelezve, hogy Krisztus kereszttáldozata a mennyei Jeruzsálemet nyitotta meg számunkra. Egyben meghívás is, hogy a Krisztusban való élet a „mennyei Jeruzsálem” örökösévé tesz bennünket.

A bizánci templomokra jellemző, hogy a köralak, valamint a szabályos kereszt alaprajz mellett egy szabályos nyolcszögbe is be lehetett írni. A nyolcas szám a szellemi újjászületés szimbóluma. Órigenésznél a hetes szám az érzéki világot szimbolizálja, a nyolcas pedig az örökkévalóságot.⁴⁹ Az ókeresztény teológiában Krisztus feltámadása a teremtés nyolcadik napjának számított, a földi hét hetedik napja utáni nyolcadik napnak, az utolsó ítélet és az örök élet kezdetének.⁵⁰ A templomban már a feltámadt

⁴⁴ BIEDERMANN, H.: op. cit., 234. o.

⁴⁵ BERKI, F.: op. cit., 385. o.

⁴⁶ BIEDERMANN, H.: op. cit., 234. o.

⁴⁷ HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon der symbole*, Köln, 1984. 249. o.

⁴⁸ SEIBERT, J.: *A keresztény szellemiség lexikona*, Budapest, 1980. 107. o.

⁴⁹ vö.: VANYÓ, L.: op. cit., 108. o.

⁵⁰ SEIBERT, J.: op. cit., 283. o.

Krisztussal találkozunk. Az örökkévalóság, az új élet, az új teremtés kezdete a templom.

A templomban ott vannak még az oszlopok, amelyek a szenteket, apostolokat ábrázolják. Összekötik a két világot, a földet és a mennyet. Jelenti, hogy ők is jelen vannak a földi Liturgián. Emberek voltak, de így kimagasodtak az emberek közül.⁵¹ Együtt vagyunk jelen a Liturgián. Ezzel megnyilvánul, hogy a templom a világmindenséget foglalja magába, amelybe mindenki beletartozik. A szentek előttünk járnak, mutatják az utat.

A Kereszt szétnyúló szárai, a kupola tökéletes idomai, a körök végtelensége a világmindenséget jeleníti meg számunkra.

A fénynek mind a templom szimbolikájánál, mind az ikonográfiában nagy jelentősége van. „A kegyelem jelenlétét érezteti a fény játéka.”⁵² A templomokban gyertyákat helyeznek el, amelyek világítanak, valamint ablakok vannak, ahol a fény beszűrődik a templomba. A világosság és a fény ugyanazt jelentik. Ezek mind természetes fényforrások, mint ahogyan a kegyelem is az Isten természetéből adódik, és segíti vele az embert.

A szentély keleti falán levő ablakon az utrenye alatt beszűrődik a fény, amely a világ világosságának⁵³, Krisztusnak a jelképe. Előbb már volt szó a templom keleteléséről, és ennek itt még nagyobb szerep jut. Az utrenye doxológiájánál a pap így szól: „Dicsőség néked Istenünk, ki felderítetted nekünk a világosságot!” Ekkor kezd énekelni a nép a Nagy Doxológiát, Isten egyik legnagyobb dicsőítő énekét. Ekkor ezen az ablakon a felkelő nap sugarai világítanak be; a kegyelem, mint Isten bölcsessége, az emberek életére. A világosság és sötétség, mint egymást kizáró duális rendszer jelenik meg. A világosságot a Nap szokta szimbolizálni.⁵⁴ Amint a Nap feljön az égre és eloszlik a sötétség, úgy szimbolizálja ez azt, hogy Krisztus megjelenésével eloszlik a sötétség, amely a gonosz világot, a sötétség birodalmát szimbolizálja.

⁵¹ vö.: TIMKÓ, I.: op. cit. 104. o.

Nisszai Szent Gergely: Mózes élete című könyvében leírja azt a párhuzamot, miért és hogyan lehet a szenteket, az apostolokat, illetve más embereket, akik segítettek az Egyház fejlődését, oszlopoknak nevezni. Továbbá hozza azokat a szentírási utalásokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy Krisztus milyen tanításokat adott arra vonatkozóan, hogyan lehetnek az Egyház előljárói oszlopokká. vö.: Gergely, Nüssza püspökének könyve az erényről, avagy Mózes életéről, In: Ókeresztény Írók, 6. kötet, 706. o.

⁵² BERKI, F.: op. cit., 385. o.

⁵³ vö.: Jn 8,2

⁵⁴ BIEDERMANN, H.: op. cit., 115. o.

Az első imaórán is a világosság és a fény jut kifejezésre: „Krisztus igaz világosság, ki megvilágosítasz minden evilágra jövő embert, legyen rajtunk a te orcád világossága, hogy meglássuk benne a megközelíthetetlen fényt.” A keresztény munkanap kezdetén is a világosságot (Krisztust) hívja segítségül az ember, hogy ne járjon sötétségben.

A világosság, a fény, tehát Krisztus Istennek a szimbóluma, Aki egész életünket beragyogja.

A templom felépítésének szimbolikája

A templom felépítésére hármass felosztás jellemző. A hármass szám az isteni tökéletességet jelenti.⁵⁵ Így jelképezi a Szentháromságot, a három angyal megjelenése Mamre terebintjénél, a három ifjú a tüzes kemencében, az Isten parancsainak a tökéletes megtartói.

A templom hármass felosztása is ezt a tökéletességet tükrözi. Így beszélhetünk előcsarnokról, templomhajóról és szentélyről. Ezeknek a részeknek megvan a maga jelentése, amelyeket a liturgiának megfelelően alakítottak ki. Ezeknek a szimbólumait fogjuk elemezni a következőkben.

Az istentiszteleti hely felosztásának ez a trichotómiája a Szentháromság megjelenítésének szimbóluma.⁵⁶

Az előcsarnok az *Atya* művét állítja elénk. A teremtés után, a bűnbetés által megromlott emberi természet várakozásának a helye. A régi időkben ezért helyezkedtek el itt a katekumenek és a bűnbánók, hogy a kereszttség és bűnbocsánat révén megtisztuljanak és bejussanak a templom hajójába, hogy bekerüljenek az Egyházba. Ezért ez a hely a várakozásnak a helye.

A templom hajója a *Fiú* tevékenységét jeleníti meg. Itt helyezkedik el Krisztus Testének közössége, az Egyház. Itt hirdetik a Fiú evangéliumát, itt valósul meg az imádság közössége. Ide festik Krisztus életének eseményeit is, ennek az alátámasztására.

A szentély a *Szentlélek* leszállásának és tevékenységének helye. Itt válik teljessé az Isten műve. A Szentlélek beteljesíti az *Atya* művét. Ha valaki végighalad a templomon az előcsarnokból indulva, az a bűnösség után Krisztus tanításán és életén keresztül bejut a mennyországba, a szentélybe.

⁵⁵ SEIBERT, J.: op. cit., 282. o.

⁵⁶ vö.: TIMKÓ, I.: A keleti kereszténység temploma I, Nyíregyháza

Ez a trichotómia jellemzi a templomot. Így jeleníti meg az Isten háza a Szentháromságot.

A templom felépítésénél beszélhetünk horizontális és vertikális felosztásról.⁵⁷

A horizontális felépítés síkján előrehaladva az előcsarnokba (narthex) lépünk. A világból belépünk az istenes élet első állomáshelyére. Amikor az ember elszakad a világtól, akkor a megtisztulás (purifikáció), a bűnbánat, a metanoia helyére lép. „Az előcsarnoknak tehát a megtisztulás aktív helyét kell kiváltania.”⁵⁸

Az előcsarnok nem zárt, hanem nyitva áll a hajó felé, vagyis mindenkinek vár az Egyház, mindenki beléphet, de csak az előcsarnokon keresztül.⁵⁹ Csak a bűnbánat, a megtisztulás útján lehet az Isten Országába felé vezető útra lépni. Ennek jelképeként volt a régi időkben az előtérben a keresztelőkád elhelyezve.

A templom előcsarnoka Nyugat felé volt építve. Nyugat, Kelettel szemben, a sötétség, a bűn, a kitesztottság birodalma. A Kelet felől feljövő világosság Nyugat felé szorítja a sötétséget. A templomban ezt ábrázolja az előzőekben, a fény szimbolikájánál említett mozzanat, amikor a Kelet felől felkelő Igazság Napja, Krisztus, kiszorítja a sötétséget a templomból. Krisztus kiszorítja a bűnt a világból, legyőzi halállal a halált.

Az előcsarnokban megtisztult ember a templomban tovább lép a templomhajóba. A templomhajóba régen csak azok léphettek be, akik meg voltak keresztelve. A bűnbánók, a nyilvános bűnösök csak az előcsarnokban kaphattak helyet.

A hajó: „a földet, a földön folyó eseményeket, a valóságot, az emberiséget jelképezi. Az »Egyház hajója« ez, amelyben Péter és az apostolok az »emberek halászaivá« lettek Krisztus akaratából.”⁶⁰ Ez az emberek élettere, ahol le kell élni az életüket. A mindennapi élethez kapcsolódó része az embereknek, és Krisztus földi életének a megjelenítő helye is. Gondoljunk a Liturgiának arra a mozzanatára, amikor a pap az Evangéliumos könyvvel körbejár a hívek között a kisbemenet alkalmával. Krisztus, amint kijön az Atyától, eljön az emberekhez, a földre, az Ige körbejár a földön,

⁵⁷ vö.: TIMKÓ, I.: *A bizánci liturgiát körülvevő kultikus művészet*, In: Régi és új a liturgia világából, 103-104. o.

⁵⁸ NAGYMIHÁLYI, G.: *A keleti templom és a közösségi misztika*, In: Vigilia, 1977, XLII. évf. 9. 601-603. o.

⁵⁹ vö.: TIMKÓ, I.: op. cit. uo.

⁶⁰ vö.: uo.

és visszamegy az Atyához. Ezért „a hajó díszítése mindarra vonatkozik – már az ókeresztény kortól kezdve –, ami Krisztus földi életét ábrázolja: a csodák, a tanítások-példabeszédek ábrázolásai és jelképei.”⁶¹

Egy olyan környezetet próbál létrehozni, ahol Krisztus társaságában, csodáinak, életének körében érezheti magát az, aki belép a templomba. Itt találkozhat az ember az emberré lett Krisztussal, Aki testi alakban megnyilvánult és közöttünk lakozott. Itt hangzik el a homília is, amely értelmezi Krisztus tanítását.

Amennyiben az előcsarnok a megtisztulás helye, a templomhajó az illuminációé.⁶² Az Isten fiának tanításától megtisztul az ember és meg kell, hogy világosodjon. A megvilágosodás azt jelenti, hogy az ember életévét teszi Jézus Krisztus tanítását.

A templomhajó kétfelé nyitott. Nyitva áll először is az előcsarnok felé, hogy onnan minden ember, aki el akar jutni a mennyországba, bemehessen. Ugyanabban a pillanatban nyitva áll a szentély felé is, hogy mindenki, aki belépett az Egyház hajójába, valamennyire már beláthasson a „mennyei Jeruzsálembe”, megkaphassa a „mennyei eledelt”, az Eucharisziát.

Az előcsarnokból belépve a templomba, a templomhajón keresztül haladva a szentélybe jutunk. A szentély a templomhajótól az ikonosztázióval van elválasztva. Az ikonosztázion választja el a földi világot a mennyei világtól, amint elválasztja a templomhajót a szentélytől.

A szentély, a Szentek Szentjét, a mennyországot, a mennyei Jeruzsálemet ábrázolja. Ez a templom legszentebb része. Az eredeti keleti hagyományban csak az arra felszentelt emberek léphettek be, amint a Szentek Szentjébe csak az arra felszentelt főpap léphetett be. A szentélybe vitte be a főpap az engesztelő áldozatra felajánlott vért. Krisztus, az Újszövetség főpapja is belépett a Szentek Szentjébe, de az a szentély már mennyei szentély volt.⁶³

Az ószövetségi Szentek Szentjében végbevitt engesztelő áldozat csak előkép volt az újszövetségi áldozathoz, amit Krisztus mutatott be. Krisztus vérnélküli áldozatot mutatott be. Ez a vérnélküli áldozat bemutatása a tökéletességéből fakadt, mert neki nem volt szüksége arra, hogy mindannyi-

⁶¹ vö.: uo.

⁶² vö.: NAGYMIHÁLYI, G.: op. cit., 601. o.

⁶³ vö.: Zsid 8,1-5.

szor a saját bűneiért is bemutassa az engesztelő áldozatot, mielőtt belépett a szentélybe, mint a többi főpap.⁶⁴

A szentély a „mennyei Jeruzsálem” megjelenítési helye. Itt folyik az a Liturgia, amely bekapcsolódik az angyalok és megdicsőült szentek állandó istentiszteletébe.

A templom felépítését szemlélve ez a mennyországnak felel meg. Az előcsarnoktól haladva horizontális irányba előre, az előcsarnokon keresztül haladva, ahol megtisztultunk (purifikáció), belépünk a templomhajóba, ahol megvilágosodunk (illumináció) Krisztus tanításától, és belépünk a szentélybe, ahol teljes közösségbe (unió) kerülünk Jézus Krisztussal.⁶⁵ Az ember így a templomon végig haladva a földről a mennyországba jut. Ezt a jelképet nagyon jól kifejezte az ősegyház gyakorlata, hogy az előcsarnokban helyezkedtek el a még meg nem keresztelt emberek, és itt volt a keresztelőmedence is, hogy a templomhajóba belépve már a megtisztult ember, Isten gyermeke várja a szentélyből feléje jövő Krisztust az Eucharisziában. Így válunk a mennyek országának örökösévé. A világból belépünk megszentelődésünk helyére, a templomba, és részesülünk Krisztus mindent átfogó szeretetében.

A vertikális felosztás szerint szintén három részre oszlik a templom. Ebben a tekintetben alaptatról, felfelé magasodó falakról és oszlopokról, valamint kupoláról beszélhetünk.

Ebben a vonatkozásban az alapzat a Föld, ahol a pap és hívő áll: „evilág”.⁶⁶ A Föld, ahol a földi liturgia folyik. Mi emberek állunk ezen a földön, akik azért születünk, azért megyünk a templomba, hogy megszentelődjünk.

Innen indul az ember élete. A földön éljük mindennapi életünket, mint ahogyan már a templomhajó szimbolikájánál beszéltünk róla. Az alapzaton várja az ember Krisztus lehajló szeretetét, Aki a kupola magasságából, mintegy az égből tekint az emberre és megáldja.

Az alapzat nyitott felfelé, mivel az ember nyitott a kegyelem befogadására, megvan benne az a képesség, hogy az Istent megismerheti. A hívek dicsőítő éneke is felfelé száll, a „magasságbeli Jeruzsálem” felé. A nagyobbító szertartásainkban még szemléletesebben nyilvánosságra jut ez, amikor az Előszenteltek Liturgiáján a pap és a hívek az ezt kifejező imádságot

⁶⁴ vö.: Zsid 7, 26-28.

⁶⁵ vö.: NAGYMIHÁLYI, G.: op. cit., 600-602. o.

⁶⁶ vö.: TIMKÓ, I.: op. cit. 104. o.

éneklik: „Igazodjék föl az én imádságom, mint a tömjénfüst a te színed elé, kezeimnek fölemelése, esti áldozat gyanánt.” Kifejezésre jut, hogy a földön élő ember mennyire rászorul az Isten irgalmára, és megnyilvánul, hogy ezt a segítséget a magasságból lehajló Istentől várja.

Az alapzatról falak és oszlopok emelkednek a magasba. Fontos jelentősége van a keleti templomokban ezeknek az alkotóelemeknek. Lehet azt mondani, hogy praktikus és nélkülözhetetlen, mert megtartja a kupolát. De ennél több a jelentése. Az ember „amit megél az alapzaton, a földön, azt magasra tekintő szemei elé vetíti a közvetítő ábrázolás: Isten leszállt, emberré lett, hogy emberségében felragyogtassa a természetfelettit, az istenit. Az ókeresztény kor képábrázolásaiból innen tekintenek le az »evangéliumi jelenetek«, a tanítások és csodák: a »methexis feltételei«.⁶⁷ Krisztus életének, eseményeinek a megjelenítésével az ember Krisztus világával veszi körül önmagát. Bekerül Krisztus vonzaskörébe az által, hogy az események szereplője lesz a képi megjelenítés által. Az ikonok ábrázolási módja által az alapzaton, a földön élő ember megélheti az Isten Fiának a tanítását és a kupola által megjelenített mennyország örököse lehet.

A Földről indult ember a falakon ábrázolt Krisztus-esemény és a szentbeszéd, a Liturgia által a „magasságbeli Jeruzsálemet” megjelenítő kupolába jut. „A kupola templomra boruló égbolt, a természetfölötti renddel lehajló menny...”⁶⁸

A kupolából a Pantokrátor tekint az emberekre, kezében az Evangéliumos könyvvel. Jobb kezét áldásra emeli, bal kezében pedig nyitott Evangéliumos könyvet tart, mint az ítélet mércéjét, rámutatva arra, hogy minden embernek a „mennyei Jeruzsálemben” való bejutásnak, az oda való alkalmasságnak a mércéje az lesz, ki hogyan teljesítette az Evangéliumban leírt alapelveket.⁶⁹ Krisztus a világ végezetén ítéletet fog tartani és eldönti, ki méltó arra, hogy az Ő jobbán üljön.⁷⁰

A templomot horizontális és vertikális síkján haladva úgy alakították ki, hogy az ember annak szimbólumrendszerén előrehaladva mindkét irányba tekintve a mennyországot (szentély, kupola) találja végső állomáshelyének. Ez az élet végpontja, végső állomása és célja.

⁶⁷ vö.: uo.

⁶⁸ uo.

⁶⁹ vö.: ELŐD, I.: *Katolikus dogmatika*, Budapest, 1983. 664. o.

⁷⁰ vö.: Mt 25,31-46

Az ikonosztázion szimbolikája

A templomba lépve a hívő ember szeme előtt a világmindenség kicsinyített mása jelenik meg. Rögtön meg is érzi a saját kicsiségét. És ha előrenéz, a szentély felé, az első gondolata az, hogy valamit elzártak előle. Pedig nem így van, hanem éppen megnyílik valami a számára, ami egyébként felfoghatatlan.

Egy fal tárul az ember elé, az ikonosztázion. Ez választja el a szentélyt a templomhajótól. Vajon az Egyház nem venné figyelembe a hívek igényeit, és éppen azt zárná el, ami után a legjobban vágyakoznak, tudniillik a kenyértörésnek a színhelyét?

Az Egyház ezen megfontolásának szimbolikus és nagyon fontos lelki megfontolása van. *Pável Florenszkij* így ír erről, egyben feleletet is ad arra a vádra, hogy az ikonosztázion mindent elzár a hívő szeme elől: „Az Egyháznak gondoskodnia kell az imádkozókról, mert szellemi látásuk erőtlenné kell jelölnie, s festékekkel egybefognia eme éles, jól látható és fénylő mennyei látomásokat. E szellemi támpontul használt, tárgyi alakot öltött ikonosztáz nem elrejt valamit – holmi izgató és csábító titkokat – a hívő elől, ahogy egyesek képzeltek merő tudatlanságból és becsvágyból, hanem éppen ellenkezőleg, nekik, a félig vakoknak jelzi az oltár titkait, föltárja előttük, a sánták és nyomorékok előtt a másik világ felé vezető ajtót, amelyet ők csak tulajdon kancsalságukban hisznek zártnak; kiáltva szől süket fülükbe a Mennyei Országáról, mert a hétköznapi beszéd már nem ér el hozzájuk... Ha kiiktatnánk a tárgyi alakot öltött ikonosztázt, a sokaság egyszer és mindenkorra törölné elméjéből az oltárt, s az oltár örökre a támfal mögé zárulna. A tárgyi alakot öltött ikonosztáz azonban nem helyettesíti a bizonyágtevők gyülekezetét, nem helyükre áll, hanem csak jelzi őket, hogy rájuk terelje az imádkozók figyelmét... Képletesen szólva, a templomot áthatolhatatlan fal választaná el az oltártól, ha nem lenne a tárgyi alakot öltött ikonosztáz; az ikonosztáz azonban ablakot nyit rajta, s így az ablak üvegén át látjuk, legalábbis láthatjuk, ami mögötte van: Isten eleven bizonyágtevőit.”⁷¹ Ez a hosszú idézet tehát bizonyítja azt, hogy egyáltalán nem megfosztani akar bennünket valami csodálatos látástól, hanem felfogóképességünknek megfelelően akar vezetni az ikonosztázion szemlélése által a templomban és a Liturgiában.

A szentély, mint már előbb volt szó róla, a „magasságbeli Jeruzsálem”, a „Szent város.” A szentélyben folyó események megfelelnek a mennyben

⁷¹ FLORENSZKIJ, P.: *Az ikonosztáz*, Budapest, 1988. 42. o.

folyó eseményeknek, ahol maga Krisztus végzi a Liturgiát. Itt nyilvánul meg Isten legtökéletesebb szeretete, amikor bemutatja a vérméltó áldozatot, amikor feláldozza Egyszülött Fiát. A szentélyben különös módon van jelen Krisztus. Ő a feláldozó és Aki feláldoztatik.⁷² Krisztusnak és az Istennek ezt a különös jelenlétét nem lehet látni. Az Ószövetségben, Mózes történetében találunk már erre vonatkozó tiltást, hogy az emberi lét, az emberi személy képtelen emberi valójában az Isten látására.⁷³ A szentély az „unió”, a „theoszisz” helyszíne. Itt történik a titok, műstérion, az utolsó vacsora megünneplése, a valóságos jelenlét bekövetkezése, amit emberi szem nem képes elviselni és az emberi elme felfogni.⁷⁴ Ezért építenek a keleti templomokba ikonosztáziont, amely szerves része a Liturgia misztériumának.

Az ikonosztázion tehát nem elválaszt, hanem nyilvánvalóvá válnak rajta a „mennyei Jeruzsálem” visszfényei – a szentek. A szentek ugyanis az üdvözültek, akik a mennyországban az örök színelátás helyén színről színre látják az Istent és átítatódznak az Ő látásával.

Kétféle ikonosztázion-típus alakult ki az idők folyamán. A bizánci vagy görög és a szláv típusú. Ezek a környezeti viszonyok és természetes sajátosságok miatt alakultak másképpen. Bizáncban és környékén kőből építették a templomokat, amelyekben a Krisztus életére vonatkozó eseményeket és a szentek ábrázolását a falakon jelenítették meg a freskók. A szláv területeken fából építették a templomokat, így ezekben nem tudták a falakra festeni az eseményeket és szenteket, hanem az ikonosztázionon egy sorba helyezték el a Krisztus-esemény jeleneteit, míg egy másikba az apostolokat, és egy harmadikba az ószövetségi szenteket.⁷⁵

Az ikonosztázionon levő képek azt tükrözik, hogy akik a „mennyei Jeruzsálemben” be akarnak lépni, hozzájuk kell hasonlítaniuk. A szentek életmódját kell követni, az ő életútjukon kell járni, úgy megélve az Evangéliumot, ahogy ők tették, hogy mi is a „mennyei Jeruzsálem részesei” legyünk.

⁷² vö.: Bizánci Liturgia; vö.: Zsid 9,28; Kor 5,7; Ef 5,25; Gal 1,4

⁷³ vö.: Kiv 33, 20-23; Ennek a helynek bővebb, patrisztikus kifejtése megtalálható Nüsszai Szent Gergely: Mózes élete című művében, In.: Ókeresztény Írók, Budapest, 1983. 6. kötet, 718. o.

⁷⁴ vö.: NAGYMIHÁLYI, G.: *Ikonosztáz a múltban és a jelenben*, In: Szent művészet, 62. o.

⁷⁵ vö.: NAGYMIHÁLYI, G.: op. cit. 67. o.

Egybekapcsolnak bennünket ezek a szent ikonok, és felhívják a figyelmünket, hogy egyetlen családba tartozunk a szentekkel, és együtt végezzük velük a Szent Liturgiát.⁷⁶

Az ikonosztázion meghatározott felépítésű építmény. A képfalon három ajtó van: a királyi és a két mellékajtó. A királyi ajtó úgy alakult ki, hogy az ókori színházakban ezen vonult be a király. Innen vették át a keresztény liturgiába és templomtervezésbe. A királyi ajtón vonul be Krisztus, „a mindenek Királya.”⁷⁷ A királyi ajtón csak a pap léphet be a szertartások alatt, Krisztus jelenlétét szimbolizálva, Akit ő jelképez. A királyi ajtón levő ikonok is Krisztus, a Király személyére utalnak. Az Örömhírvételt ábrázolják, aminek a görög megnevezése *euangelizmosz*. Ebben a jelenetben van az új szövetség, üdvösségünk kezdete. Krisztus maga az Örömhír, az Euangelion. Azt hirdeti az angyal, hogy meg fog születni a Megváltó, aki megváltja népét bűneitől.⁷⁸ Másik négy kép is van még a királyi ajtón. Ez a négy evangélista képe, akik hirdetik az Örömhírt, az Euangeliont. Leírják Krisztus születését, életét, halálát és feltámadását. Ezek a képek (ti. az evangélisták és az Örömhírvétel ikonja) együtt jelenítik meg Krisztust, a Királyt, aki átjár ezen az ajtón.

A királykapu egyben még annak a kifejezője is, hogy az ember átlép az Ószövetségből az Újszövetségbe, a földről a mennybe, amint a templomhajóból a szentélybe lehet jutni.⁷⁹

A két másik ajtón a szolgák jártak be, illetve a mellékszereplők. A templomban és a Liturgiában ennek kifejezője, hogy a diakónus, vagyis a szerpap jár át rajta. Képi megjelenítése is csodálatos. A déli ajtón Szent Mihály arkangyalt, a mennyei rendek fővezérét, az északi ajtón pedig Szent István első diakónust ábrázolják. Csodálatosan van meg ebben a mennyei és a földi liturgia összekapcsolódásának szimbóluma. Szent Mihály a mennyei szolgálattevők megjelenítője és vezére, míg Szent István első diakónus a földi szolgálattevők képviselője. Krisztus végzi a Liturgiát, amelyen szolgálatot tesznek az angyalok és a diakónusok, a mennyei és a földi szolgálattevők.

⁷⁶ vö.: *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 957. pont és Lumen Gentium 51. pont, In: A II. Vatikáni zsinat tanítása

⁷⁷ vö.: Bizánci Liturgiában a nagybemenet utáni ének: „Mert a mindenek Királyát...” és az illoszentelték liturgiája: „Most az égi erők láthatatlanul velünk szolgálnak, mert a dicsőség Királya vonul be...”

⁷⁸ vö.: Lk 1,30kk

⁷⁹ vö.: *Jubileumi évkönyv*, 69. o.

A két alapkép Krisztust és az Istenszülőt ábrázolja. Ők az üdvösségtörténet alappillérei. Bennük teljeseedik be az ígélet, hogy az Isten megváltja népét.⁸⁰ Krisztus a megígért Messiás, az új Ádám. Az Istenszülő az, aki megszüli a Megváltót. A királyi ajtó két oldalán helyezkednek el ezek a képek a királyi ajtón szemléltetett események kiterjesztésére. Itt már megjelenik konkrétan az Örömhír megjelenítője, a Messiás, és szülője, az Istenszülő.

Egy sorral feljebb még szélesebbé válik a Krisztus-esemény. Jézus Krisztus életének egyes eseményei is megjelennek a jelenetekben. Kibővül Krisztus és az Istenszülő közötti ív, amely a két alapképen megvolt. Az Istenszülő születése az első kép, és a Szentlélek eljövételének ábrázolásával ér véget ez a sor, vagyis az Egyház születésével.

Ha feljebb haladunk, akkor még ettől is szélesebbé válik, mert már ott vannak az apostolok, az Egyház képviselői és az ószövetségi szentek, az ősi kultusz képviselői. Ők alkotják a mennyei és a földi Egyházat.

Ha tekintetünkkel a királyi ajtótól felfelé haladunk, akkor azt a folyamatot is végigkísérhetjük, hogyan vált Krisztus egyre nyilvánvalóbbá az egész világ számára. A királyi ajtó Örömhírvétel ikonján még csak az Istenszülő ismeri a titkot. Az apostolok hirdetik azt, Aki a királyi ajtó jobbán helyezkedik el, vagyis Krisztust, Aki az Atya jobbán ül. Krisztus élete nyilvánvalóvá válik az emberek előtt. Az apostolok az Egyház alapjai és megjelenítői. Az Egyházban pedig tovább él Krisztus, az Egyház Krisztus Teste.⁸¹ Az ószövetségi igazak és próféták azok, akik előre megjövendölték Krisztust. Így az Örömhírvétel ikonjától felfelé haladva kiteljesedik Krisztus jelenléte egészen addig, hogy Egyházában velünk marad a világ végezetéig.

A királyi ajtó felett az utolsó vacsora ikonja van, mintegy annak a szemléltetésére, hogy milyen esemény történik a szentélyben. Krisztusnak a titkos vacsorán végzett kenyértörését jeleníti meg.

Fölötte helyezték el a mindennek felett uralkodó Krisztust, Aki az ikonosztázion közepén foglal helyet az apostoloktól és szentektől körbeveve. Az ikonosztázion középpontjában levő ikon még nagyobb kifejezője ennek az uralkodásnak.

Az ikonosztázion tetején a Kereszt emelkedik a magasba. Mellette az Istenszülő és János apostol alakja, amint a Kereszt tövében állnak a Gol-

⁸⁰ vö.: Ter 3, 14-16

⁸¹ vö.: *Lumen Gentium*, 7. pont, In: A II. Vatikáni zsinat tanítása, Budapest, 44. o.

gotán.⁸² A kupolába emelkedő Kereszt szárai a „mennyei Jeruzsálem” felé emelkednek fel. A Kereszt az üdvtörténet csúcsa, megváltásunk eszköze.

Az ikonosztázion így nyeri el azt a jelentőségét, hogy a rajta ábrázolt jelenetek és események a mi megváltásunk és üdvösségünk megjelenítői. A templomba belépő ember, aki megáll az ikonosztázion előtt, már nem elválasztó falat, hanem összekapcsoló szimbólumrendszert lát, amely a mennyei szentély földi másában megjelenő eseményeket tükrözi.

A templomfestészet szimbóluma

A templom szimbólumrendszere, így a festészet is a Liturgiából alakult ki. A Liturgiához kapcsolódva azt igyekezett a vizualitás, a szemek elé vetíteni, ami a Liturgián megjelent az énekek, az imák, a mozdulatok által. A Liturgia az üdvtörténet eseményein halad végig, és ezeket az eseményeket igyekszik a templomfestészet is a saját eszközeivel és jelképeivel érzékelteni. Építészetével, a templom felosztásával, a falak, az ikonosztázion képein, festészetével, a bizánci liturgia minden érzékszervet igyekszik mozgásba hozni annak elérésére, hogy a templomba belépő csak az Istenre figyeljen.

A templom magába foglalja a mindenség és az Egyház képét. A mindenség főleg az építészeti sajátosságok révén válik nyilvánvalóvá, míg az Egyház képe a festészeti sajátosságok rendszerén és megjelenítési formáin keresztül. A templom falain ábrázolt személyek festményei az Egyház tagjait sorakoztatják fel, magukba foglalva az egész emberiséget a jelképek útján. *Lazarev* így ír erről: „Egészében véve falfestménye az Örök Egyház eszméjét jelképezi. Magába foglalja a pátriárkákat, a prófétákat, az apostolokat, az egyházatyákat, szenteket, vértanúkat, mindazokat, akik megjövendölték az Egyház diadalát, akik harcoltak érte, akik hozzájárultak a megszilárdításához.”⁸³ Ebből tehát szintén az nyilvánul meg, hogy nem csak a konkrétan jelenlévők vesznek részt a Liturgián, hanem mindenki, a megdicsőült szentek és vándorló nép, a hívek.

A templom festészetének kialakításánál, mint az építészetnél, a központi rendezés, az egy pontra figyelés a jellemző. A központi személy a kupolában elhelyezkedő Pantokrátor. Ha belép a hívő ember a templomba, akkor tekintete rögtön a mennyezetre, a kupolába irányul. *Vl. Leó pápa* az egyik templom felszentelésekor csodálatosan érzékelteti ezt a jelenetet:

⁸² vö.: Jn 19, 25-27

⁸³ LAZAREV, V.: op.cit., 77. o.

„Miként azok, akik belépnek a palotába, csak a császárra gondolnak és elfelejtnek minden hétköznapi élményt, amely nyomot hagyott lelkükben, úgy azok is, akik jelen vannak Isten szent hajlékának felszentelésénél, a mi nagy császárukra összpontosítják gondolataikat, száműznek elméjükből minden mást, ami csak eszükbe jut, és csak a szent áhítat tölti el lelküket.”⁸⁴ Minden a Pantokrátor ikonra irányítja figyelmünket, amely a tér közepén helyezkedik el. A győzedelmes Krisztus van a kupolában, akit ókori szónoki gesztussal szoktak ábrázolni, ami a keresztény művészetben az áldás gesztusa is.⁸⁵ A Győzedelmes Krisztus a kupolából megáldja az egész világot, mivel a templom a világ szimbóluma is, és annak a csúcsában helyezkedik el a Pantokrátor.

A kezében Evangéliumot tart, az isteni ige (görögül: Logosz) szimbólumát.⁸⁶ János apostol az evangéliumában Logosznak nevezi Krisztust,⁸⁷ mint az Atya kimondott szavát. A világban Krisztus veszi át az Atya küldetését, Ő tanít, Ő ítél, Ő uralkodik a világ felett.⁸⁸ Kézében Evangéliumot tart, amelyben ez olvasható: „Én vagyok a világ világossága” (Jn 8,12). A mindennek felett uralkodó Krisztus és a „Világ világossága” ugyanaz. Krisztus a tér, a mindenség fölött áll, életével, tanításával (lásd: Evangélium) bevilágítja életünket.

A templom apszisában az imádkozó Istenanyát látjuk, a Kisdéd felé emelt kézzel. Ez az ábrázolás a földi Egyház jelképe.⁸⁹ Két szempontból is jelentős ez az ábrázolás és az, hogy éppen az apszisban helyezkedik el. Először, mert az Istenszülő a mennyei hierarchiában a második helyet foglalja el. Másodszor, mert ez a földi egyház jelképe.

A kupolában ott van Krisztus, mint az égi egyház feje, és az apszisban levő Istenanya, a földi egyház jelképe, körülötte az apostolokkal és szentekkel.⁹⁰ Ebben a mozzanatban újra kitűnik, hogy együtt van jelen a mennyei egyház és a földi egyház, és összekapcsolódik a mennyei Liturgia a földi Liturgiával, egyszerre végzi a Liturgiát a mennyei egyház és a földi egyház.

⁸⁴ LAZAREV, V.: op. cit., 75. o.

⁸⁵ SEIBERT, J.: op. cit., 145. o.

⁸⁶ vö.: uo.

⁸⁷ vö.: Jn 1,1kk

⁸⁸ vö.: Mt 11,27; Lk 10,22

⁸⁹ vö.: LAZAREV, V.: op.cit., 78. o.

⁹⁰ vö.: uo.

A festészetben egységet igyekeznek létrehozni a Liturgiával, és üdv-történeti egységet is, hogy a mindenségben, az isteni világban érezzük magunkat, az angyalokkal, és szentekkel körülvéve, mikor belépünk a templomba.

V. Az idő szimbolikája a liturgiában

A mai időben úgy tűnik, hogy az emberiség elvesztette időérzékét, s ebben a kereszténységet is benne érthetjük. A „rég ember” életét az egyházi év határozta meg. Az egyházi év ünnepei jelentették azt a folytonosságot, amelyen előrehaladva élte az életét. Az Egyház saját időszámításának folyamatába állt be, és hozzá kötötte életének szakaszait, munkáját. Bizonyos ciklikusságot igyekezett kialakítani az életében, és segítséget is meríteni Krisztus és a szentek életének eseményeiből, az imádságból, a zsolozsmából. Így alakította ki magának az évi egységekből lefelé bontva a heti egységen keresztül egészen az egyes napokig haladva azokat az időket, a melyek megszentelték az életét. Ezekben a liturgikusan kialakított időszakokban magából a Liturgiából merítette a számára szükséges erőt a hétköznapiakra.

Az egyházi év nem csak egyszerűen alakította az életét, hanem abban élve évente végigélte Krisztus életének eseményeit, kezdve születésétől Húsvétig, Krisztus feltámadásáig;⁹¹ A feltámadástól pedig a Szentlélek eljövételéig.

Az Egyház úgy alakította ki liturgikus életét, hogy ezek az események és megünneplésük végigkísérték az évet, és benne élt az Egyház is és a mindennapi ember is. Krisztus életének eseményei között ott voltak a szentek emléknapijai, akik lényeges helyet foglaltak el az üdv-történetben, kezdve Máriától, Keresztelő Jánosig és Illés prófétáig. Ezek a szentek az életben is fontos helyet foglaltak el, hiszen fontos tanításaik voltak Krisztusra és az üdvösségre vonatkozóan.

Az egyházi évben, ciklikussága mellett ott találjuk a vasárnap folytonosságát, amely hétről hétre megismétlődik, a feltámadásnak volt és van szentelve. A vasárnap mintha kissé kiválna az egyházi évnek abból a folyamatosságából, amely a Krisztus-eseményt ünnepli végig, de éppen az általa jelölt napnak a fontossága miatt szentel az Egyház külön napot ennek

⁹¹ vö.: Sacrosanctum Concilium, 102. pont. Az egyházi év bővebb kifejtése megtalálható RADÓ, P.: *Az egyházi év című művében*, Budapest, 1957.

az ünnepnek. A vasárnap volt a hét első napja,⁹² így a feltámadással kezdődött a hét, nem pedig azzal végződött, mint ahogy ez a mai időre a polgári életben átalakult. A vasárnap egy más időegységbe van behelyezve az Egyház liturgikus életében. A hét liturgikus egységében foglalja el a helyét, amelyben minden napnak megvan a maga ünnepe, vagy eseménye. Így a hétfő az angyalok tisztelete, kedd Keresztelő Szent Jánosé, szerda és péntek a szent Kereszté, csütörtök az apostoloké és Szent Miklósé, szombat az Istenszülőé, vértanúké és minden szenteké.

Ezek a liturgikus egységeken lefelé haladva eljutott a hívő a liturgikus napig, amelyben konkrétan élte az életét. A liturgikus nap vecsernyével kezdődött és kezdődik ma is, még akkor is, ha egy kicsit kiestünk ennek vonzásköréből. A vecsernye az ószövetségi idő megjelenítője, az utrenye már átlép az Újszövetségbe, de még mindig nagyon sok ószövetségi utalás található benne (lásd: a zsoltárok mint ószövetségi imádságok). De már az Újszövetség jobban megnyilvánul (evangéliumot is olvasunk már).

A liturgikus nap csúcsa, a Szent Liturgia, mintegy ezek fölött helyezkedik el. Ez még egy külön egységet képez. Ugyanis nem beilleszkedik a liturgikus napba, hanem annak „csúcsa és forrása.”⁹³ Mindenek fölött áll a Liturgia, belőle táplálkozik az egész Egyház, benne nyeri el csúcspontját keresztény életünk.

A Liturgiában a feltámadt Krisztust ünnepljük. Az apostoloknak adott parancsot valósítjuk meg Krisztus emlékezetére.⁹⁴ Jelen van minden Liturgiában, vele együtt ünneplünk: „Krisztus mindig jelen van az Egyházban, de kiváltképp a liturgikus cselekményben. Jelen van a szentmisében, a pap személyében, mert »az áldozatot ugyanaz mutatja be most a pap szolgálata által, mint aki magát a kereszten feláldozta«. És kiváltképpen jelen van az eucharisztikus színek alatt.”⁹⁵

A liturgikus idő átlép egy más időszámításba, és az üdvtörténetbe helyez bennünket. Az üdvtörténet eseményei valósulnak meg a Liturgia idejében, kezdve az Ószövetségtől egészen Krisztus kereszthalálatáig. Ha végighaladunk az egyes mozzanatokon, akkor teljesen el tudjuk magunkat helyezni abban az időben, amikor Krisztus a földön élt és tanított (vö.: ka-

⁹² vö.: Mt 28,1; Mk 16,1-2; Lk 24; 1Jn 20,1

⁹³ vö.: *Sacrosanctum Concilium*, 10. pont, ln: A II. Vatikáni zsinat tanítása, Budapest, 108. o.

⁹⁴ vö.: Lk 22,19; 1Kor 11,24-25

⁹⁵ *A Katolikus Egyház Katekizmusa*: 1088. pont

thekumenek liturgiája, kisbemenet és evangéliumolvasás szimbóluma, stb.), a titkos vacsora eseményébe (vö.: átlényegülés).

Az üdvtörténetnek ezt a sajátos megjelenítési módját a Liturgia behelyezi a mába, a konkrétan végzett Liturgiába. Így már nem egy távoli, régen eltelt, csak emlékként megjelenő történés, hanem az eseményeknek a konkrét megünneplése, a jelenben, a mában történik meg.⁹⁶ A Liturgiában az adott időben, az adott helyen, konkrétan megjelenik a feltámadt Krisztus.

Ezekkel az eseményekkel együtt a Liturgia állandó ünneppé változik, amelyen együtt vesz részt a feltámadt Krisztus és Egyháza, a hívek és a megdicsőült igazak, a szentek. A II. Vatikáni zsinat így fogalmazza meg ezt a csodálatos eseményt: „A Liturgia a teljes Krisztusnak, a Főnek és a Testnek a műve. Főpapunk szüntelenül ünnepe az égi liturgiában, Isten szent Anyjával, az apostolokkal, minden szenttel, s az emberek sokaságával, akik már bejutottak a mennyországba.”⁹⁷

A liturgikus időről azt mondhatjuk el, hogy szimbolikusan jelenlővé teszi számunkra a Krisztus-eseményt, behelyez bennünket abba az időbe, amikor maga Krisztus élt és az emberek között volt, így mi is, a Liturgián imádkozó emberek Krisztus megváltó művének, kereszthalálának és feltámadásának részesei és konkrét megélői lehetünk.

Utószó

Most, hogy igyekeztünk megismerni a Liturgiát körülvevő szimbólumokat, egy csodálatos világ nyílik meg előttünk. A teret és az időt szemlélve a mély szimbólumrendszernek egy kis részlete tárul elénk, amely körülveszi Liturgiánkat. A tér síkján az egész világmindenséget öleli magába, az idő dimenziójában pedig az örökkévalóság és a Krisztus-esemény részesévé tesz bennünket.

Mindenképpen igyekeznünk kell egyre mélyebben megismerni ezt a kimeríthetetlen szimbólumrendszert, hogy ne tévedjünk el szertartásainkban, s templomaink ne legyenek idegenek számunkra, hanem egy olyan erő, amely mindenképpen közelebb visz az Istenhez.

⁹⁶ vö.: *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 1165. pont

⁹⁷ *A Katolikus Egyház Katekizmusa*, 1187. pont

Irodalomjegyzék

Lexikonok és szótárak:

A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve 1921-1987, Nyíregyháza, 1987.

A II. Vatikáni zsinat tanítása, Budapest, 1975.

A Katolikus Egyház Katekizmusa, Budapest, 1994.

A magyar nyelv értelmező szótára, Budapest, 1992, 6. kötet

Az isteni és emberi természetéről II, Budapest, 1994.

BABOS István, *A szentségek általában*, Róma, 1975.

BERKI Feriz, *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 1984.

Biblia, Budapest, 1987.

BIEDERMANN, Hans, *Szimbólumlexikon*, Budapest, 1996.

ELŐD István, *Katolikus dogmatika*, Budapest, 1983.

ELŐD István, *Vallásosság és vallás*, Budapest, 1980.

FALUDI Anikó, *Bizánc festészete és mozaikművészete*, Budapest, 1982.

FLORENSZKIJ, Pavel, *Az ikonosztáz*, Budapest, 1988.

HEINZ-MOHR, Gerd, *Lexikon der Symbole*, Köln, 1984.

LAZAREV, Viktor, *Bizánci festészet*, Budapest, 1979.

LEPAHIN, Valerij, *Az orosz kultúra ikonarcúsága*, Szeged, 1993.

ONASCH, Konrad, *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*, Leipzig, 1981.

PILINSZKY, János, *Összegyűjtött versek*, Budapest, 1995.

RUSZNÁK Miklós, *A keleti Egyház miséi*, Budapest, 1915.

SCHMEMAN, Alexander, *Az ország szentsége* (fordítás, kézirat)

SCHULZ, Hans-Joachim, *Die Byzantinische Liturgie*, Freiburg, 1964.

SEIBERT, Jutta, *A keresztény szellemiség lexikona*, Budapest, 1980.

Szakkönyvek:

SZENNAY András, *Régi és új a liturgia világából*, Budapest, 1975.

Szent Művészet, Xénia, Budapest, 1994.

TARJÁNYI Béla, *Az örömhír Márk evangéliuma szerint*, Budapest, 1987.

TIMKÓ Imre, *A keleti kereszténység temploma I*, Nyíregyháza

TURAY Alfréd, *Ismeretelmélet*, Debrecen, 1984.

Új magyar lexikon, Budapest, 1962, 6. kötet

VANYÓ László, (szerk.) *Ókeresztény Írók*, 5. kötet, Budapest, 1983.

VANYÓ László, (szerk.) *Ókeresztény Írók*, 6. kötet, Budapest, 1983.

VANYÓ László, *Az ókeresztény művészet szimbólumai*, Budapest, 1988.

Folyóiratok:

Communio, 1995, Nagyboldogasszony

Vigilia, 1977, XLII évf., 9

Zsúrnál Moszkovszkájá Pátriárha, 1958/1